

títkait. A firkálás szót a derék Diderot⁷² szokta használni — egy kissé hanyagul — Rembrandt karcaival kapcsolatban; e hanyagság azonban megbocsátható a moralistánál, ki merőben másféle tárgyról értekezik, mint amilyen a morál.

Méryont, az igazi rézkarc tökéletes művelőjét nem hagyhatjuk ki a fél-sorolásból. Hamarosan új művekkel jelentkeztek. Cadart-nál még a régiék közül is látható néhány. Kevés maradt meg belőlük, mert nemrégén, sőt két kétségbeesésében — amit egyébként nagyon is megértünk — Méryon szétverte Párizs című albuma lapjait. Nem sokkal később a Méryon-gyűjtemény régi árának négy-ötzörösén kelt el nyilvános árverésen, kétszer is egymás után.

Méryon szigorú, választékos és biztos rajza a régi rézkarcok legkiválóbb erényeire emlékeztet. Kevesen tudták ilyen költőien ábrázolni egy világváros keresetlen ünnepélyességét. Fenséges nyugalmú kőhegyek; a *templomok égre mutató ujjai*; az ipar füstgomolyt okádó obeliszkjei; az újjáépülő műemlékek fantasztikus állványzata, rövid életű, szokatlan szépségű pókháló-architektúra az évszázados építmények tömör testén; a haragtól és gyűlölettelől sötétlő, ködös mennyboltozat; szédítő terek, mik tragikus gondolatokat ébresztenek a nézőben —, a civilizáció győzelmes és panaszos díszletének minden vonása megtalálható e lapokon.

Úgyancsak Cadart-nál láttuk a nevezetes San-Francisco-i látképet, melyet Méryon teljes joggal nevezhetne mesterművének. Valódi jótémény lenne, ha Niel, a dúc tulajdonosa, időnként készítenne róla egy-egy levonatot. Azonnal akadna rá vevő.

Mindzekben a dolgokban biztató jelet látok. Mindazonáltal nem merem bizonyosan állítani, hogy a rézkarcolás művészete már a közeljövőben maradéktalan népszerűsége tesz szert. Úgy gondoljuk, egy kis népszerűtlenség az érték jele. Valóban túl *személyes*, következtésképp túl arisztokratikus műfaj ez ahhoz, hogy a született művészekon kívül, kik rajonganak az eleven erejű szubjektivitásért, másokat is magával tudna ragadni. A rézkarcolás nemcsak lehetőséget nyújt a művészeknek, hogy megmutassa egyéniségét, hanem a fémlapon egyencsen lehetetlennek látszik eltitkolni legbelsőbb, személyes énjének jegyeit. Valóban kijelenthetjük, hogy a műfaj felalálása óta ahány rézkarcoló, annyiféle stílus látott napvilágot. Nem így a metszettechnikánál, amelyben, legalábbis az egyéni kifejezések közötti eltérés sokkal csekélyebb.

Végül, boldog lennék, ha jóslataim nem válnának valóra, ha a közönség is beleharapna az almába; csak azután mi magunk meg ne undorodjunk tőle. Szerencsés, biztos jövőt kívánunk ezeknek az uraknak és műveiknek.

A MODERN ÉLETFESTŐJE⁷³

1863

I. A SZÉPRŐL, A DIVATRÓL ÉS A BOLDOGSAGRÓL

Vannak a világon — még a művészvilágban is — olyanok, akik elmennek a Louvre-ba, gyorsan végigszaladnak egy sereg nagyon érdekes, noha *másodrendű* kép előtt, anélkül, hogy egyetlen pillantást is vetnének rájuk, majd merengve ácsorognak Tiziano vagy Raffaello egy-egy műve előtt, amiket a met-szetek már amúgy is agyonnépszerűsítettek, azután elégedetten távoznak, mondogatván: „Ismerem műzeumunkat.” Vannak olyanok is akik, mivel valaha olvasták Bossue-t⁷⁴ és Racine-t, azt képzélik, hogy tökéletesen ismerik az irodalomtörténetet.

Szerencsére akad időnként egy-egy kritikus, műpártoló, vagy gyűjtő, a gyengébbek védelmezői, akik állítják, hogy Raffaello vagy Racine egymagában még nem minden, hogy a *poeta minoroknak*⁷⁵ is vannak erényeik, bennük is van maradandó érték és báj; s végül, hogy ha mégannyira rajongunk is az általános szépségértől, amiket a klasszikus költők és művészek fejlesztenek ki, nagy hibát követünk el, ha nem méltányoljuk a kisebbek sajátos szépségeit, az alkalmi művek értékét és a korrajzot.

Meg kell jegyeznem, hogy az utóbbi években valamelyest javult a helyzet. A visszahatás szerencsés volt a közönségre nézve; bizonyosság erre, hogy a gyűjtők manapság már a múlt századi, meiszert és színezett apróságoknak is tulajdonítanak némi értéket; Debu-court,⁷⁶ a Saint-Aubine⁷⁷ és még sokan mások bekerültek azoknak a művészeknek a névsorába, akik érdemes tanulmányozni. De ők a múltat ábrázolják, én meg, ez alkalommal, a jelenkor szokásainak ábrázolásával kívánok foglalkozni. A múltat sem csupán az a szépség teszi érdekessé, amit a hajdani művészek láthattak benne, akik számára a múlt még jelen volt, hanem csak mint múlt, történelmi érteke miatt is érdekes. Éppígy a jelen is. Amikor a jelenkor ábrázolásában gyönyörködünk, a művészi élvezetet nemcsak a benne rejlő szépségeknek köszönhetjük, hanem a jelen sajátos vonásainak is.

Itt fekszik előttem egy sor metszett divatkép a Forradalom idejétől majdnem a Könyvűlésig. Ezeknek a ruháknak — melyek annyiszor megneveztük a fejtületes szemlélt, a látszólag megfontolt, de igazi komolyság nélküli embereket — kettős varázsa van: művészi és történelmi. Igen gyakran maga a rajz is szép és szellemes, de ami számomra legalább annyira fontos és amit örömmel fedezek fel mindegyikben, vagy csaknem mindegyikben, az a kor szelleme és ízlése. A szépségről alkotott fogalom rányomja bélyegét az ember külsejére, ennek hanyagul gyűrött, amannak kínosan feszes öltözködést dikál, kikerékíti vagy szögletesen formálja mozdulatrainkat és idővel, észrevétlenül, még az arcvonásainkat is megváltoztatja; az ember végül hasonlóvá válik ahhoz, aki lenni szeretne. E metszetekben olykor a szép az utalkodó, máskor a rút; a rútak karikatúrák, a szépek antik szobrok.

A nők, akik e ruhákat viselték, többé-kevésbé egyikhez vagy másikhoz hasonlítottak, aszerint, hogy költői vagy közönségesek voltak a megjelenésük. Az eleven anyag valaha hullámozó élettel töltötte meg mindazt, amit most merevnek látunk. A szemlélő képzelete még ma is életre keltheti e képeket: megrezen ez a *timika*, meglibben az a *sál*. Bármikor bemutathatnak valamelyik színházban egy drámát, s szemünk láttára születnek újjá e ruhák, melyekben apánk éppoly elragadónak láthatták magukat, amilyenek mi látjuk magunkat szánalmas öltözettünkben (igaz, hogy ennek is megvan a varázsa, ám inkább morális és szellemi értelemben), s ha ügyes színészek és színésznők viselik e kosztümöket, lelket öntve beléjük, csodálkozunk majd magunkon, hogy is lehettünk olyan meggondolatlanok, hogy nevetni tudunk rajtuk. A múlt, bár továbbra is megőrzi igazató szellemarcát, az élet fénye és mozgása által egyszerűbben jelenné válik.

Ha egy pártatlan megfigyelő egytől-egyig áttanulmányozná a francia divat történetének *minden* lapját, Franciaország megszületésétől egészen napjainkig, nem találna benne semmi rendkívülit, sőt semmi meglepőt. Az átmenetek hosszú sorban követik egymást, akárcsak az állatvilág fejlődési láncolatában. Sehol egy törés, tehát nem érhet bennünket meglepetés. S hogyha e zsúfolt címkehez, melyen így minden kor neve leírva állna, hozzágondolná az egyes századokat leginkább foglalkoztató és megrázó filozófiai eszméket is, az eszméket, melyekkel elkerülhetlenül számolni kell, rádöbbenne arra, hogy micsoda mélységes harmónia igazgatja a történelem minden korszakát, s hogy az emberi-ség halhatatlan vágya a szépség után kielégülést talál a legförtelmesebbnek, legtévelyodottabbnak látszó korokban is.

Itt a kitűnő alkalom, hogy az egységes és abszolút szép elméletével szem-

ben megalapítsuk a szép racionális és történelmi elméletét; rámutassunk arra, hogy a szép — jóllehet egységes benyomást kelt — vitathatatlanul, mindjárt kettős összetételű; s bár a szépségkettőzet egységes benyomásból módfelett nehéz kibámozni a szép változó elemeit, ez egyáltalán nem cáfolja a szépség szerű létüket. A szépnak van egy örök, változatlan része, amelynek a kiterjedését igen nehéz megállapítani és egy viszonylagos, a körülményektől meghatározott része, melyet külön-külön, vagy ha úgy tetszik együttesen, a kor, a divat, az ízlés, a vonzalmak alakítanak. E nélkül a második elem nélkül, mely mintegy hívogató, ínycsiklandó, érvágygerjesztő mázzal vonja be az isteni ínycsengést, az első elem az ember számára megemészthetetlen, természetétől idegen, megfoghatatlan, észrevétlen valami lenne. Tagadom, hogy a szépség akármilyen megnyilvánulásából e két elem bármelyike hiányoznék.

Ha kívánják, két szélsőséges példát választok a történelemből. A hieratikuss⁷⁸ művészetben a kettősség első pillantásra szembetűnik: a szépség változatlan része csak annak a vallásnak a jóváhagyásával és törvényei szerint nyilatkozhat meg, amelyhez a művész tartozik. E kettősség éppígy kimutatható egy kifinomult művész legfrivolabb alkotásában is, abban a században, melyet ropant elbizakodottságunkban civilizált kornak tartunk; nála a szépség változatlan részét egyszerre kendőzi el és fejezi ki, ha nem is a divat, legalább az alkotó sajátos temperamentuma. A művészet kettőssége az emberi természet kettősségének elkerülhetetlen következménye. Képzeljék el, ha tetszik, hogy a szép örökké megmaradó része a művészet lelke, a változó elem pedig a teste. Stendhal, ez a kiálthatatlan, kötekedő, sőt visszataszító szellem, de akinek a csipkelődései hasznosak, mert elmékedésre ösztönöznek, éppen ezzel közelítette meg mindenkinél jobban az igazságot, amikor azt mondta: *A szépség a boldogság ígérete.*⁷⁹

Meghatározása kétségkívül túllő a célon, mivel a szép fogalmát a boldogság végtelenül változó fogalmának rendeli alá és túlságosan könnyedén fosztja meg arisztokratikus karakterétől, de megvan az a kivételes érdeme, hogy határozottan elkülöníti magát az akadémikusok tévelygéseitől.

Többször is kifejtettem már ezeket a dolgokat; e néhány sor bizonyára elegendő azoknak, akik kedvelik az elvont gondolkodás játékait; jól tudom azonban, hogy a francia olvasók legfőbbje nem sok örömet lel benne és magam is igyekszem, hogy minél előbb munkám érdemleges, valódi tárgyára térjek.

A kor szokásainak ábrázolására, a polgári élet bemutatására és a divat látványosságainak megörökítésére nyilvánvalóan a leggyorsabb és legolcsóbb módok a legalkalmasabbak. Minél több szépséget csöppent bele a művész, annál értékesebb a mű; csak hogy a hétköznapi élet száguldó üteme, a külső világ naponkénti változásai a művésznak is gyors munkatempót diktálnak. Mint már említettem, a tizennyolcadik században szokásban színezett metszetek újból divatba jöttek; a pasztell, a rézkarc, az aquatinta²⁸⁰ lassanként elfoglalja illő helyét a modern életnek abban a roppant enciklopédiájában, amelynek lapjai szanaszét hevernek a könyvtárakban, a műgyűjtők kartonjai között s még a legnyomorosabb bazárok kirakataiban is megtalálhatók. Amint a litográfia megszületett, mindjárt rendkívül alkalmasnak mutatkozott e roppant feladatra, mely csak első pillantásra tűnik léha kedvtelésnek. Ebben a műfajban valóságos emlékművekkel dicsekedhetünk. Gavarni és Daumier művészetét joggal nevezzük az *Emberi széjjáték* kiegészítőjének. Meg vagyok róla győződve, hogy maga Balzac is hajlandó elfogadni ezt a gondolatot, amely annál inkább találó, mivel a divatrajzoló művész tehetsége összetett jellegű, vagyis jórészt irodalmias, érdeklődés foglalja el. Megfigyelő, csavargó, filozófus, nevezzeék ahogy tetszik, ám ha jellemezni akarjuk az efféle művészeket, bizonyára észreveszük, hogy olyan jelző illeti meg őket, amely az örök dolgok, vagy legalábbis tartósabb dolgok festőjére, heroikus vagy vallásos művek alkotóira nem alkalmazható. Némelykor költő, gyakrabban a régényíró vagy a moralista felé hajlik; a változások festője ő, s mindazoké az örök dolgoké, amikre a változások emlékeztetik az embert. Minden országban éltek ilyen férfiak hazájuk örömeire és dicsőségére. Korunk művészei közül Daumier és Gavarni neve jut eszünkbe először. Megemlíthetjük még Devériát,²⁸¹ Maurint²⁸² és Numát,²⁸³ a Restauráció²⁸⁴ groteszk divatjának ábrázolóit, Wattier-t,²⁸⁵ Tassaert-t²⁸⁶ Eugène Lamit-t²⁸⁷ — ez utóbbi már-már angolnak tekinthető, annyira vonzódik mindenféle arisztokratikus megnyilvánuláshoz —, sőt Trimollet-t²⁸⁸ és Traviès-t²⁸⁹ is, a szegényemberek, a nyomorúságos élet krónikásait.

III. A MŰVÉSZ, A VILÁGFI, A TÖMEGEK EMBERE ÉS A GYERMEK

Ma egy különös férfiről szeretnék beszélni a közönségnek, egy határozott és eredeti tehetségről, ki egymagában megáll s még csak elismerésre sincs szüksége. Egyetlen rajzát sem szígnálja, ha azt a néhány, könnyen hamisítható betűt nevezük szignatúrájának, melyek együtt egy nevet alkotnak, mit sokan oly pazarul szoktak rápingálni leghevenyészettebb vázlataira is. Ám ragyogó szelleme minden művét jelzi s a művészet kedvelői, akik látták e műveket és felismerték értéküket, könnyen ráismernek majd e leírás alapján, melyet itt nyújtani kívánok. C. G.,²⁹⁰ a tömeg és az ismeretlenség kedvelője, a különösképp szerény. Thackeray,²⁹¹ aki mint tudjuk, hevesen érdeklődik a művészet dolgai iránt s maga rajzolja regényeihez az illusztrációkat, írt róla egyszer egy kis londoni újság hasábjain. G. úgy megharagudott ezért, mintha a becsületlen esett volna sérelem. Minap is, amikor megtudta, hogy szellemének és tehetségének felmérésére készülődöm, nagyon parancsoló hangon kérlet, hallgassam el a nevét és csak úgy beszéljek a rajzairól, mint valami ismeretlen művész alkotásairól. Íme, engedelmesen fejt hajtok a bizarr kívánság előtt. Valamennyien, olvasóim és jómagam, úgy teszünk, mintha elhinnénk, hogy C. G. nem létezik; rajzaira és akvarelljeire irányítjuk minden figyelmünket, melyekről ő maga olyan előkelő lekcínyissel beszél, mint azok a tudósok, kik fontos történelmi dokumentumokról mondanak véleményt, miket a véletlen adott a kezükbe s szerzőjük mindörökké ismeretlen marad. Végül pedig, hogy lelkiismeretemet tökéletesen megnyugtassam, tételezzük fel, hogy amit különös, misztikusan fénylő tehetségről elmondok, egyedül a szóban forgó művek diktálják több-kevesebb pontossággal, hogy mindez nem egyéb költői felfevésznél, csupán tapogatózás, a képzlet szüleménye.

C. G. idős ember. Mondják, hogy Jean-Jacques negyvenkét éves korában kezdett írni. Gondolom, G. is a negyvenes években járhatott már, amikor megadta magát a fejében kavargó sok kép ostromának és merészen elhatározta, hogy tintával és festékekkel fehér lapra rögzíti őket. Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy bárbar és gyerkes módon rajzol, miközben ujjai ügyetlenségén és szerszáma engedetlenségén bosszankodik. Láttam egy sereg korai rajzát, primitív firálásokat; belátom, hogy azoknak sem kell szégyenkezniük, akik, jóllehet jártasak, vagy jártasnak mondják magukat az efféle dolgokban, többnyire mégsem ismerték fel e kusza kísérletekben bujkáló zsenialitást. G., aki

magától jött rá a mesterség összes apró fogására és önállóan, segítség nélkül képezte saját magát, a maga módján kiváló mesterré lett, s csupán annyit őrzött meg a kezdet naivságából, amennyi ahhoz kell, hogy gazdag tehetségét vártalan ízekkel fűszerezze. Mosolyognivaló, ahogy pirulva és méltatlankodva tépi szét vagy égeti el egy-egy ifjúkori vázlatát, ha a kezébe kerül.

Tíz éven át hiába igyekeztem megismerkedni a természeténél fogva közömbös, világsavargó G.-vel. Tudtam róla, hogy hosszú ideig egy angol képességnek dolgozott²⁹² és hogy ebben a lapban közölik az útvázlati nyomán készített metszeteket. (Spanyolország, Törökország, Krim.) Azóta temételen rögtönzött vázlatát láttam, melyeket a helyszínen rajzolt és így a többinél jóval különb, napról napra szóló, részletes beszámolót *olnathattam* a krími háborúról.²⁹³ Ugyanez az újság közölte, még mindig névtelenül, ugyanennek a szerzőnek számos kompozícióját, melyeket újonnan bemutatott balctekről és operadarabokról rajzolt. Amikor végre ráakadtam, mindjárt észrevettem, hogy tulajdonképpen nem is *művész*, hanem *világfi* val van dolgom. Kérem önöket, hogy a *művész* szót nagyon korlátozott, a *világfi* szót pedig nagyon kiterjedt értelemben fogják fel. *Világfi*, vagyis az egész világ fia, aki ismeri a világot és a világ dolgainak misztikus, de törvényszerű indítékait; *művész*, vagyis specialista, aki palettájához van kötve, mint jobbágy a rőghöz. G. nem szereti, ha művésznek nevezik. Nincs-e egy kicsé igaza? Őt az egész világ érdekli, tudni, érteni, észlelni akar mindent, ami bolygónk felszínén történik. A művész nagyon keveset, vagy éppen semmit sem lát a társadalmi és politikai életből. Aki a Breda negyedben lakik, nem tudja mi történik a Faubourg Saint-Germainen. Meg kell mondanom, hogy két-három kivételtől eltekintve, akiket fölösleges lenne most megnevezni, a művészek legtöbbször csak nyers ügyességet, üres mesterkedést, tyúkagyat és alpári észjárást tapasztalhatunk. Nagyon is szűk tere szorított társalgásuk egyhámar elviseheletlené válik a *világfi*, az univerzum emelkedett szellemű polgára számára.

Így, hogy mélyebbre hatolhassunk lényének megértésében, mindjárt az elején jegyezzük meg a következőt: a *kíváncsiságot* úgy tekinthetjük, mint tehetségének kiindulópontját.

Emlékeznék-e arra a képre (valóban képek nevezhető), mely korunk legavatottabb tollából való²⁹⁴ és *A tömegék embere* címet viseli? Egy lábadozó a kávéházi ablak mögött kedvtelve nézegeti a tömeget s gondolatai elvegyülnek azzal a sokféle gondolattal, melyek a körötte tolongók fejében kavarnak. Tegnap még a halál árnyéka borította s most gyönyörrel habzsolja az élet minden csíráját, minden lehetét; minthogy már ott tartott, hogy mindent elfelejtsem,

szenvedélyesen emlékezni akar mindent. Egyszer csak egy ismeretlen férfi után vti magát, keresztül törtette a tömegen, mert az idegen arca, mely egy szempillantásnyi időre felvillan előtte, annyira elbűvölte. A kíváncsiság végzetes, ellenállhatatlan szenvedélyévé vált!

Képzelnék el egy művészt, aki, szellemi értelemben, örökké a lábadozás állapotában van, s máris kezükben tartják G. jellemének kulcsát.

A lábadozás olyan, mintha gyermekkorunk térne vissza. A lábadozó, miként a gyermeknek, megvan a rendkívüli képessége, hogy mohón érdeklődik minden iránt, még ha látszólag a legközönségesebb dolgokról van is szó. Idézzük fel, ha tudjuk, a képzelt visszatérítő erejével legszűkebb gyermekkorunk legelső benyomásait, s mindjárt rádöbbenünk, hogy milyen rendkívüli módon hasonlítanak azokra az oly eleven élményekre, melyekben később, valamilyen testi betegség idején volt részünk, feltéve, hogy e betegség épen és érintetlenül hagyta szellemi képességeinket. A gyermek mindent *újnak* lát, örök mámorban él. Ahhoz, mit inspirációnak hívunk, semmi sem hasonlít jobban a gyermek örömenél, midőn megéleli a formát és a színt. További megyek: álltom, hogy az inspiráció némiképp a *vértőlalás*hoz is hasonlít és hogy minden magasztos gondolat kisebb-nagyobb idegi megrázkódtatással jár, mely visszhangot vet az egész agyban. A zseniális férfinak erős az idegzete, a gyermeké azonban gyenge. Az egyiknél tekintélyes szerepe van az érzetek, a másikonál az érzékenység szinte minden helyet betölt. Ám a zsenialitás nem más, mint önként visszahívott gyermekkor, gyermeki szellem, amely, hogy kifejezhesse magát, most már férfihanggal és elemző ésszel rendelkezik, melyeknek segítségével rendezni képes az akaratlanul is felhalmozott emlékenyag roppant tömegét. Ennek a kipusztíthatatlan és boldog kíváncsiságnak kell tulajdonítanunk a gyermekek mohó nézését, midőn az állatok odaadó bámulatával tapadnak rá az *újra*, bármi legyen is az: egy arc, egy táj, egy fényyaláb, csillogó tárgyak, színek, színjátászó kelmék, vagy a toalettel ékesített szépség varázslata. Egyik barátom mesélte egyszer, hogy kisgyermekkorában gyakran elnézte, hogyan öltözködik apja, s gyönyörűséggel vegyes döbbenettel bámulta karizmat, rózsaszínbelen és sárgában játszó, sápadt bőrtét és rajta az erek kékes hálózataát. A fizikai lét látványa már akkor tisztelettel töltötte el és meghódította elmjét. A forma már akkor izgatta, hatalmában tartotta. A predestináció korán bekapogtattott. A *kár-borzat* elrendeltetett. Mondanom sem kell, hogy az a gyermek ma híres festő.

Az imént említettem, hogy G.-t örökös lábadozóknak tekinthetjük; egészsüünk ki ezt a fogalmat azzal, hogy úgy vizsgáljuk őt, mint egy gyermek és egy

felölt keverték, olyan felnőttest, aki megőrizte gyermeki lelkét, tehát nem *tompultak* még el számára az élet jelenségei.

Mondtam, hogy nem szívesen hívom művésznek és hogy arisztokratikus tartózkodással és szerénységgel, maga is tiltakozik ez ellen a cím ellen. Szívesebben nevezném *dandynek*²⁹⁵ és lenne is rá jó okom, mivel a *dandy* szó a karakter kvintesszenciáját és korunk egész erkölcsi mechanizmusának tökéletes megértését jelentené; de másrészt a dandy érzéketlenségre törekszik és G. — akin telhetetlen szenvedély, a látás és érzékelés szenvedélye uralkodik benne mérhetetlenül távol áll a dandyzmustól. *Amabem amare*,²⁹⁶ mondta Szent Ágoston. „Szenvedélyesen szeretem a szenvedélyt”, mondaná G. A dandy fásult, vagy politikából és kaszt-okok miatt fásultságot tetet. G. írtozik a fásult emberekről. Nem könnyű a művészete (a rafinált elmék meg fognak érteni): *őszinte* tud lenni anélkül, hogy *nevérségessé* válna. Megtisztelhetném a filozofus nevével is, melyhez többféle címen joga lenne, ha nem szeretné ilyen szertelenül a látható, tapintható, plasztikus állapotba sűrűsödött dolgokat és nem irtózna ennyire a metafizikusok megfoghatatlan világától. Soroljuk tehát, mint La Bruyère-t²⁹⁷ egyszerűen a művészi moralisták osztályába.

A tömeg az ő igazi eleme, mint a madárnak a lég, mint a halnak a víz. Szenvedélye és hivatása: *bázsádságra lépni a tömeggel*. Az igazi esatangoló, a szenvedélyes megfigyelő számára végtelen öröm, ha a sokaság, a változékonyság, a mozgás, a tünékenységek és a határtalanság körében üthet tanyát. Soha nem lenni otthon és mégis, mindenütt otthon érezni magát; látni a világot, a világ központjában állni, de rejtve maradni a világ előtt: ebben lelik örömiüket e független, lázas, pártatlan szellemek, kiket nem is lehet szavakkal leírni. A megfigyelő olyan, mint egy inkognitóban járó *herceg*. Mikképp a szépnem kedvelője, ki maga köré gyűjti az összes megtalált, megtalálható és megtalálhatatlan szépségeket; mint a műgyűjtő, aki vászonra festett álmokképek elvarázsolt világában éli napjait: az élet szerelmese a nagyvilágból szedi össze házanépét. Ily módon, az egyetemes élet szerelmese úgy vegyül el a tömegben, mintha egy roppant elektromos térbe lépne. Tükörhöz is hasonlíthatjuk, amely éppoly hatalmas, mint a tömeg, vagy akár egy gondolkodó kaleidoszkóphoz, mely minden mozdulatával a sokrétű élet jelenségeinek tűnő szépségét veti elének. A *mem-ér*-nek valamiféle telhetetlen *én*-je szüntelenül azt adja vissza, azt fejezi ki, elevenebb képekkel, mint maga az állhatatlan, változékonyság élet. „Akit nem gyötör súlyos gond — mondta egyszer C. G., beszélgetéseinek egyikében, miket élénk arcjátékkal és széles mozdulatokkal kísért —, akit nem gyötör ama súlyos gondok egyike, melyek elég erősek, hogy igénybe

vegyék minden képességét és *akéi unatkozik a sokaság kőzött*, az ostoba, ostoba, azt én megvetem!”

Amikor álmból ébredve kinyitja a szemét és látja, hogy már lármás napsugarak ostromolják az ablaktáblákat, C. G. ekképp zsörtölődik és morog magában: „Minő parancsoló hangok! Micsoda harsogó fény! Órák óta mindent beragrog a napfény, én meg alszom! Mennyi *jól megvilágított* dolgot elmulasztottam, mi mindent nem láttam!” Azzal elindul és nézi, hogy hőmpölyög az életerő fenséges, csillogó folyama. Megsodálja a fővárosi élet beláthatatlan szépségét és bámulatos harmóniáját, a harmóniát, melyre a gondviselés vigyáz az egyéni szabadság zűrzavarában. Megbámulja a nagyvárosi tájakat, a kőrengeteget, mit olykor kód simogat, máskor napsugarak korbácsolnak. Élvezettel szemléli a pompás fogatokat, a kényes partipákat, a groomok ragyogó tisztaságát, a lakajok ügyességét; gyönyörködik a nők ringó járásában, a bájos gyermekekben, akik örülnek az életnek és csinos ruháknak; egyszóval: élvezi az egyetemes életet. Ha egy öltöny szabása kissé kifogásolható, ha a kokárda nem illik a szalagokhoz és a fülbevalóhoz, ha a főkötő túl széles, ha a konty egy fokkal lejjebb, az öv egy parányit felebb van a kelletnél és a szoknya szerfelett bő — higgyék el —, sasszemével már messziről felfedezi. Egy masírozó regiment — talán a világ végére mentel — harsogó trombitaszóval árasztja el a bulvárokat — tünékenyen zenél, mint a remény — s íme G. máris észrevette őket; alaposan szemügyre veszi az egész csapatot, fegyverzetét, mozgását. Lószerszám, csillogás, muzsika, marcona tekintet, súlyos és tekintélyes bajusz: mindez nagy rendetlenséggel öntönlük beléje, de néhány másodperc és az ezekből születő költemény, virtuálisan már el is készült. S lám, a szíve egy ütemre dobog a masírozó regimenttel, amely hatalmas állatként kígyózik, mint a fegyelem gyönyörének eleven képe.

De itt az est. Bizarr és titokzatos óra, melyben leereszkedik az éj függönye és kígyúlnak a városi fények. A gázlámp foltot ejt az alkony bíborán. Az emberek — a tisztességesek és a tisztességtelenekek, az okosak és a bolondok — így sóhajtának fel: „Hát vége a napnak!” A bölcsek és a léhák a kéjre gondolnak; mindegyikük választott helyére siet, hogy kiürítse a felejtés kelyhét. G. utolsónak marad mindenütt, ahol még ragyog a fény, visszhangzik a költészet, nyüzsgő az élet, zeng a muzsika; mindenütt, ahol még meglesheti a szenvedélyt; mindenütt, ahol a természetes ember és a konvencionális ember bizarr szépségében megmutakozhat neki; ahol a kelő nap fénye világítja meg az *állat-ember* gyorsan múló örömeit! „No szépen töltötte a napját” — mondja most magában egyik olvasóm, akit mindannyian ismerünk — „chhez aztán

mindenkinek van tehetsége." Nem! Csak kevesen rendelkeznek a látás képességével és még kevesebben vannak, akik a kifejezés képességét is birtokolják. Most, amikor mindenki alszik, ő asztala fölött görnyed gyilkos pillantásokat vetve a papírra, ahogy az imént a tárgyakat vizsgálgatta; kétával, tollal, esettel bibelődik; a plafonra fröcsköl egy pohár vizet; ingébe törli a pennát; kapkod, siet, dolgozik, mintha attól félne, hogy megszöknek előle a képek; magában veszekszik és saját magát taszigálja. S a dolgok újjászületnek a papírlapon: természetek, sőt több mint természetek, szépek és több mint szépek, különös és tele vannak lobogó erővel, akárcsak alkotójuk lelke. A képrázatosat szíri ki a természetből. Az emlékezetben összezsúfolt anyag most felsorakoztat, osztályozódik, elrendeződik és átesik azon a kényszerítő eszményítésen, mely a *gyermeki* felfogóképesség eredménye, vagyis együttjár az eleven, ártatlan s épp ezért mágiikus szemlélettel.

IV. A MODERNÉG

Ekképpen jár-ke, szalad, kutat. Vajon mit keres? E tevékeny képzelettel megáldott, magányos férfi, ahogyan az imént lefestettem, a *végeláthatatlan emberi pusztaságok* fáradhatatlan utazója, kétségkívül magasabb eszméket hajszol, mint egy céltalan csavargó, bizonyára általánosabb célt tart szem előtt a röpke percek futó örömenél. Azt a valamit kutatja, amit szabad legyen *modernégnek* nevezniük, mivel nem áll rendelkezésünkre más szó, mely a kétdéces fogalmat pontosabban fejezné ki. Arra törekszik tehát, hogy kihámozza a divatból mindazt, ami történetiségében költői, hogy a maradandót szűrje ki az átmenetiből. Ha egy pillantást vetünk modern képekből rendezett kiállításokra, mindjárt szembetűnik művészeinknek az az általános törekvése, hogy minden témát régi kosztümökben akarnak ábrázolni. Majd mindégükük reneszánsz-kori ruhákat és bútorokat fest, ahogy David⁹⁸ is mindig római bútorokat és kosztümöket festett. Azzal a különbséggel azonban, hogy David, aki főként görög és római jeleneteket választott témául, nem is tehetett másképp, mint hogy antik ruhákba öltöztesse szereplőit; korunk festői viszont — noha általános, bármelyik században elképzelhető témákat választanak — mégis makacsul kitarának amellett, hogy alakjaikat középkori, reneszánsz, vagy keleti kosztümökkel éktelenítsék el. Nyilvánvaló, hogy a lustaság jele ez, mert

hát sokkal kényelmesebb kijelenteni, hogy egy bizonyos kor divaja, úgy ahogy van, teljes egészében csúnya, mint arra törekedni, hogy felfedezzük azt a sajátos szépséget, ami — talán csak halvány nyomokban — mégis megtalálható benne. A modernség: — az átmeneti, a tűnő, az esetleges — alkotja a művészet egy felét, más fele örök és változatlan. Minden régi festő képvisel valamilyen modernséget; a korai századokból ránk maradt mesteri arcképek legtöbbször saját korának ruhájában ékeskedik. Valamennyi tökéletesen harmonikus, mert a kosztüm, a hajviselet, sőt a mozdulat, a tekintet, a mosoly (minden kornak megvannak a jellemző gesztusai, nézése, mosolya), teljes és eleven egészet alkot. Senkinek sincs joga, hogy a művészetnek ezt az átmeneti, tünékeny elemét, mely oly gyakran változtatja formáját, megvesse vagy közömbösen elmenjen mellette. Aki nem számol vele, elkerülhetlenül valami megfoghatatlan, absztrakt szépség légüres terébe zuhan, amilyen az első asszony szépsége lehetett a bűnbeesés előtt. S aki korunk divatját, amely szükségszerűen alakult így, valami mással helyettesíti, teljesen értelmetlen dolgot művel, amely csak egy esetben menthető, ha egy divatos jelmezről ábrázolásáról van szó. Ott az istennők, a nimfák és a XVIII. századi szultánok olyan portrék, amelyek *morálisan* hasonlítanak egymáshoz.

A régi mesterek tanulmányozása kétségkívül helyes módszer, ha valaki meg akar tanulni festeni, de főlétséges gyakorlatozás, ha az a célja, hogy megértse a jelenkor szépségét. Rubens vagy Veronese drapériáiról senki sem tanulhatja meg, hogy kell festeni *antik moarét* vagy *királyné-szatót* és gyáraink többi kelméit, melyek a széles krinolinon, vagy a muszlin-alszoknyák súlyos tömegén hullámszanak. A szövetek, a vásznak manapság nem olyanok, amilyet a régi Velencében vagy Medici Katalin udvarában viseltek. Tegyük még hozzá, hogy a szoknya és a blúz szabása is egészen más, hogy a ráncokat új módszer szerint rendezik el s végül, hogy a mai nő mozgása, gesztusai ruhájának olyan életet, olyan megjelenést adnak, ami merőben más mint a régi asszonyoké volt. Egy szóval: bármilyen *modernég* csak úgy lehet méltó a majdani antik névre, ha kifejeződik benne az a megfoghatatlan szépség, mit az emberi élet akaratlanul is felhalmoz minden korban. Ez az a feladat, amely oly különösképpen megfélel C. G. képességeitnek.

Említettem, hogy minden kornak megvolt a sajátos tartása, mozgása, nézése. Kivált a nagy arcképcsarnokokban (például a versailles-iiban) igazolható könnyen e feltevés. De még ennél is többről van szó. Abban a közösségekben, mit nemzetnek hívunk, a foglalkozások, a kasztok, a századok nemcsak a mozgásban és magatartásban teremtenek változatoságot, de magát az arc-

formát is befolyásolják. Ilyen és ilyen orr, száj, homlok egy bizonyos korban jellemző, amit nem szándékozom most meghatározni, de minden bizonyossal számolni lehet vele. Arcképfestőink nem eléggé járatosak az efféle dolgokban; Ingres²⁹⁹ nagy hibája is az, hogy minden szemé elé kerülő típust egyféle többé-kevésbé befejezett, azaz többé-kevésbé önkényes tökélyvel akar felruházni, amit a klasszikus eszmék gyűjteményéből vesz kölcsön.

Ilyen kérdés tárgyalásánál könnyű, sőt indokolt lenne az *a priori* okoskodás. A szüntelen kapcsolat a két dolog között, miket *léleknek* és *testnek* nevezünk, világosan megmagyarázza, hogy mindaz ami anyagi, vagy a szellemnek az áramlása, hogyan ábrázolja és fogja mindig is ábrázolni a szellemit, amelyből vétetett. Ha egy túrelmes és aprólékos, de közepes képzeletű festő, korunk kurtizánját ábrázolja, Tiziano vagy Raffaello kurtizánjaihoz fordulna *inspirációért* (ez a közkedvelt kifejezés), nagyon valószínű, hogy hamis és sötét zagyvalékot hozna létre. Annak a kornak hasonló tárgyú remekművei semmit sem mondanak neki ama szerencsétlen teremtések mozdulatairól, tekintetéről, arcjátékáról, életszemléletéről, akiket a divat szótára goromba és gunyoros címszavak alatt sorol fel, úgy mint: *tisztiárlanok, kitartott lányok, lorették* és *kurtizánok*.

Ugyanez a bírálattal szigorúan alkalmazható a katona, a dandy, sőt az állatok — kutyák vagy Jovak — és mindama dolgok tanulmányozására, amelyek egy század külső képét alkotják. Jaj annak a szerencsétlennek, aki az antikvitástól más valamit akar eltanulni, mint tiszta művészetet, logikát és általános alkotómódszert! Aki túlságosan elmerül a múltban, elveszti a jelenre való fogékonyságát, önként lemond azokról a kincsekről és kiváltságokról, miket a jelen körülményei kínálnak, mert eredetiségünket szinte kizárólag az a bélyeg alkotja, amit az *idő* út rá érzelemvilágunkra. Olvasóim hamar beláthatják, hogy tételimet könnyűszerrel alkalmazhatnám az asszonyon kívül más témákra is. Mít szólnának például ahhoz a tenger-festőhöz (szélsőséges példát választok), aki, midőn a nemesen egyszerű, modern hajó *szépségét* kell visszaadnia, a régi idők agyondiszított, tekervényes, hatalmas hátsó felépítménnyel ellátott hajóinak és a XVI. században használatos bonyolult vitorlázatnak a tanulmányozásával fárasztaná a szemét? És mit gondolnának arról a művészről, akit egy híres, díjnyertes, telivér paripa portréjának elkészítésével bíznak meg, ő pedig bezárkóznék a múzeumokba és megelégednék a régi képtárakban Van Dyck, Bourguignon³⁰⁰ vagy Van der Meulen³⁰¹ művein látható lovak tanulmányozásával?

C. G., akit a természet és a látvány irányít zsarnoki hatalommal, merő-

ben más utakon jár. Az élet megfigyelésével kezdi a munkát és csak később gondol arra, hogy megtanulja az élet kifejezésének módjait. Ennek a módszernek az eredménye e megkapó eredetiség; s ha emellett még valaki barbár és ártatlan tud maradni, újabb bizonyítékát adja annak, hogy engedelmesen követi benyomásait, hogy meghódol az igazság előtt. Legtöbbször köztüünk — kivált az útletemberek, akik észre sem veszik a természetet, hacsak nincs valami gyakorlati kapcsolatban ügyeikkel —, legtöbbször csak rendkívül pompán érzékelik az élet fantasztikus valóságát. C. G. szüntelenül ezzel él, ezzel van tele a szeme és az emlékezete.

V. MNEMONIKUS MŰVÉSZET³⁰²

Erről a szóról: *barbárság*, amely talán túlságosan is gyakran szokik a tollam alá, némelyek azt hiszik, hogy amolyan formátlan rajzokról van itt szó, melyeket a néző csak a képzeletével tud tökéletes dolgokká alakítani. Félreértene nek, ha így gondolnák. Egyféle elkerülhetetlen, szintetikus, gyermeki barbárságot értek alatta, amely gyakran tapasztalható egy-egy fejlett művészetben is (mexikói, egyiptomi vagy ninívei), s ami az embernek abból a szükségletéből származik, hogy nagyvonalúan lássa a dolgokat, főleg a tárgyak egységes hatására összpontosítva figyelmét. Nem lesz fölösleges megjegyezni, hogy sokan barbársággal vádolják mindazokat a festőket, kik szintetikus, összefoglalva látnak, mint például Corot,³⁰³ aki főként azzal tűnik ki, hogy a tájnak csak a lényeges vonásait, szerkezetét és karakterét ábrázolja. Ugyanígy C. G., hűen adva vissza saját benyomásait, ösztönös erővel jelzi egy-egy tárgy lényeges vagy világító pontjait (lényegesek vagy világítók lehetnek drámai értelemben is), vagy legjellemzőbb vonásait, olykor — az emlékezet megsegítésére — még túlozva is azokat; s a néző képzelete előtt, mely öntudatlanul követi e zsarnoki emlékeztetés parancsait, tiszta képekben jelenik meg az az impresszió, melyet C. G. lelkeben keltettek a dolgok. A néző ez esetben egy értelmes és mámorító tolmácsolásnak lesz a tolmácsa.

Van egy körülmény, amely még megcsokorozhatja a látható világ e legendás tolmácsolásának életerejét. C. G. rajzolómodszere gondolkod. Emlékezetből rajzol, nem pedig modellt után, kivéve, amikor a sürgető körülmények folytán rögtönzött és gyors jegyzeteket kell papírra vetnie (mint például a krimi

háborúban) és le kell rögzítenie egy-egy tárgy főbb vonalait. Valóban úgy van, hogy minden igazi, jó rajzoló az emlékeztében feljegyzett képekről rajzol, nem pedig a természetről. Ha Raffaello, Watteau és mások csodálatos vázlataira hivatkoznak ellenvetésként, azt feleljük, hogy azok csupán jegyzetek — igaz, hogy rendkívül tüzetesek, de mégiscsak jegyzetek. Amikor egy igazi művész eljut művének végleges megoldásához, a modellt inkább *nyígnék* érzé, mint segítségné. Sőt megtörténik, hogy olyan művészeknek, mint Daumier és C. G., akik már régóta hozzászoktak emlékeztük gyakorlásához és képekkel való megfőtéséhez —, ilyen művészeknek legfontosabb képességeit zavartja össze és bontja meg a modell és a rajta látható sokféle részlet.

Ilyenkor párvialdabban csap össze a mindent-látás, a semmiről-meg-nem-felidkezés akarata és az emlékezés képessége, amely a jellemző színt és a színt, a körvonal arabeszkjét szokta megőrizni. Az a művész, aki tökéletes formaérzékkel bír, de hozzászokott emlékeztetésnek és képzeletének állandó gyakorlásához, úgy érzi ilyenkor, mintha a részletek lázadása rohanná meg, amelyek mindegyike az abszolút egyenlőségtől mámoros tömeg dühével követeli a maga jussát. Minden igazság megvalóva, minden harmónia leromolva, feláldozva; semmitmondó részletek roppant jelentőségűvé nőnek, eluralkodik az aprólkosság. Mennél pártatlanabban hajlik a művész a részletek felé, annál nagyobb lesz az anarchia. Legyen bár közzelátó vagy távollátó, minden hierarchia és alárendeltség szertefoszlik előtte. Egyik legdivatosabb művészünk művein, akinek a hibái egyébként olyan ügyesen alkalmazkodnak a tömeg hibáihoz, hogy kiválóan elősegítik népszerűségét, gyakran megfigyelhető ez a jelenség. Ugyanezt a színészi mesterség gyakorlatában is megtalálhatjuk, ebben a mély és rejtelmes művészetben, amely mostanában a hanyatlás zűrzavaros napjait éli. Frédéric-Lemaître³⁰⁴ a zsenialitás nagyvonalúságával és emelkedettségével alakítja szerepét. Bármilyen gazdag a játéka csillogó részletekben, mindig szintetikus és szobrászi tud maradni. Bouffé³⁰⁵ játéka viszont egy rövidlátó bürokrata aprólkosságára emlékeztet. Nála minden részlet egyforma erővel fénylik, de semmi sem láttatja meg magát, semmi sem akar megragadni az emlékeztetben.

Így aztán C. G. munkamódszerében két dolog ölik szembe: az egyik a feltámasztó, életre keltő emlékeztet erőfeszítése, amely így szól a tárgyakhoz: „Lázár kelj fel!” — a másik a ceruza, az ecset mámoros, tüzes gyorsasága, mely már-már az őrjöngéssel határos. A félelem, hogy a munka nem megy majd elég gyorsan, hogy az álomkép szertefoszlik, mielőtt a kéz megragadná és lerögzítené a szintézist, ez az iszonytató félelem uralkodik minden nagy művész

felett, ez oltja beléjük azt a lángoló vágyat, hogy a kifejezés minden eszközt elcsajátítsák, nehogy a kéz bizonytalansága meghamisíthassa a szellem parancsát, s hogy végül a megvalósítás, az eszményi megvalósítás olyan öntudatlanul, olyan *zimán* mehessen végbe, ahogy a jól tartott, egészséges emberi agy emészt meg a dolgokat. C. G. könnyű ceruzavonásokkal kezdi a munkát, amelyek éppen csak a tárgyak helyét jelzik a térben. Azután a fő síkokat rögzíti lazúros foltokkal; a tömegeket előbb bizonytalan, könnyű tónusokkal jelzi, később azonban, határozottabb színekkel, újra meg újra átmege rajtuk. Végül a tárgyak körvonalát tintával határozottan meghúzza. Amint megpillantja az ember ezeket a rajzokat, többé nem kételkedik benne, milyen meglepő hatást lehet elérni ezzel az egyszerű, szinte elemi módszerrel. Azzal az utóléhetetlen előnyvel bír, hogy rajzai a munka bármely fázisában teljesen befejezettek látszanak; ám nevezékek vázlatnak e rajzokat, de tökéletes vázlatok. A színtételek mindig harmonikusak és ha tovább akarja őket fejleszteni, egyidejűleg vihető a kívánt tökéletességig. Ily módon hús rajzon dolgozik egyszerre elragadó lendülettel és kedvteléssel, saját magát is elszórakoztatva; a vázlatok tizesével, százával, ezrével gyűlnek, halmozódnak. Időről időre átfutja, átlapozza, megvizsgálja őket, néhányat kiemel, fokozza a hatásukat, mélyíti rajtuk az árnyékokat és megfelelő mértékben kiemeli a fényeket.

Igen nagy jelentőséget tulajdonít a háttérnek is, amely jellegében és milyenségében — erőteljes, vagy halvány — mindig az alakokhoz alkalmazkodik. Szigorúan érvényesíti a tónusfokozatok és az általános harmónia törvényeit, azzal a képességgel, amely inkább az ösztönökből táplálkozik mint a tanulmányokból. Mert C. G. természetesen a koloristák csodálatos képességével rendelkezik, azzal a valódi tehetséggel, amit a tanulmányok gyarapíthatnak, de amely nélkül a tanultság — úgy vélem — képtelen az alkotásra. Mindezt röviden elmondva, utóléhetetlen művésznünk egyaránt ki tudja fejteni a természetnek fennkölt vagy groteszk mozdulatait, magatartását és káprázatos megjelenésüket a térben.

Bulgária, Törökország, a Krim-félsziget, Spanyolország, megannyi nagy ünnepet jelentett C. G.-nek, vagyis hát annak az elképzelt művésznék — mivel minduntalan eszembe jut az ígéretem, hogy tisztelben tartjuk szerénységét, s úgy tekintjük, mintha nem is élne —, akit közös megegyezés alapján nevezünk C. G.-nek. Forgattam a keleti háború e krónikáit (roncsolt retetekkel borított harcművek, társzekerék sora, szarvasmarhák és lovak szállítása) — csupa megindító, mozgalmas kép, valamennyi az eleven élet pontos lenyomata, becses témák a festőnek, mik mellett, hasonló helyzetben, mégis vakon menne el sok hírneves művész; mindazonáltal szívesen kivessen ezek sorából Horace Vermet-³⁰⁶, ki inkább riporternek nevezhető, mint igazi festőnek, s akivel C. G., bár szellemesebb művész nála, látható rokonnaságokat mutat, feltéve, ha csak úgy akarjuk őt vizsgálni, mint az élet krónikását. Állítom, hogy semmilyen újrag, semmilyen írott tudósítás, semmilyen könyv nem festi le ily elevenen, minden tragikus részletével, balljos méretében a krími háború hatalmas epizódját. Képeletünk bejárhatja a Duna mentét, a Boszporusz partjait, a Kerson fokot,³⁰⁷ a balaklavai síkságot,³⁰⁸ az inkermáni csatateret,³⁰⁹ az angol, francia, török és piemonti táborokat, Konstantinápoly utcáit, a kórházakat, meg az összes egyházi ünnepségek és katonai szemlék színterét.

Az egyik kompozíció címe, amelyik legmélyebben bevéődött az emlékezetembe: *A gibraltári püspök felmentel egy temetőt Szekutariban*. A jelenet festőiségét, mit a környező, keleti tájnak és a résztvevők nyugatias külsejének és egyenruhájának ellentéte fejez ki, megragadó módon, szuggesztíven és nagy fantáziával adja vissza. A katonák, tisztek határozott és szenvtelen arccal állodogálnak, a *gentleman* letörölhetetlen kifejezésével, mely a világ végére, a fokföldi garnizonokba és az indiai gyarmatokra is elkíséri őket: az angol papok olyanok, mintha tokba³¹⁰ és talárba öltözött ajtónállók vagy tőzsdéügynökök lennének.

Most Szumulában vagyunk, Omer pasa villájában: törökös vendéglátás, pápa és kávé; a vendégek sorban ülnek a diványokon, valamennyien szócsonyagságú, hosszú pipát tartanak a szájukban, amelynek öble a lábuk alatt parráslík. Emitt meg — *A kurdok Szekutariban* — egy különös csapat látható, amely a barbár hordák inváziójára emlékeztet; itt vannak a básihozukok,³¹¹ nem kevésbé furcsa látvány, amint európai — magyar meg lengyel — tisztek, dandýs eleganciájukkal bizarr módon kiválnak katonáik barokkosan keleti csoportjából.

Most egy pompás rajz következik, melyen egyetlen alak látható: hatalmas és robusztus, tekintete egyszeresmind révedező, elszánt és egykedvű; roppant csizmája térden feül ér; egyenruháját szigorúan begombolt, vastag és nehéz kópönyege takarja; szivarja füstjén át a balljos és ködös láthatárt kutarja tekintetével; sebesült karját kendővel kötötte fel. Lent ceruzával odafrikantott szavakat olvasok: *Canrobert on the battle field of Inkerman. Taken on the spot.*³¹²

Ki ez az ősbajszú lovag, ez az eleven léttel festett alak, ki úgy jön itti, emelt homlokkal, mintha a csataterék iszonytató költészetiében gyönyörködne, míg lova, a földet szagolva keres utat a hullák között, melyek eltorzult arccal, égnek meredő lábbal, természetellenes pózban hevernek szanaszét a földön? A rajz alján, a sarokban ezek a szavak olvashatók: *Myself at Inkerman.*³¹³

Itt látom Baraguay-d'Hilliers urat, a széraszkir kísérei,³¹⁴ midőn megszemléli a Besistas-i tüzérsgét. Kevés találobb és bátrabban, szellemesebben vésett katonaportrét láttam.

Emitt egy gyászos-hírű néven akad meg a szemem, a szíriai borzalmakat³¹⁵ idézi: *Achmet pasa, kalajfati badzseregédobornok, fedezéke előtt, vezérkarával két európai tiszti jelentkezést fogadja*. Achmet pasa mozdulata és tekintete, hatalmas török pocakja ellenére is arisztokratikus előkelőséget fejez ki, mely általában az uralkodó fajok sajátja.

A balaklavai ütközet, más és más szempont szerint ábrázolva, többször is feltűnik e különös gyűjteményben. Íme a legkifejezőbbek egyike, a történelmi nevezetességű lovassági roham, mit heroikus csatadalban a királyné poétája, Alfred Tennyson³¹⁶ is megénekelt: a tüzéség sűrű füstfelhői között hihetetlen gyorsasággal száguldó lovasok roppant tömege tölti be az egész láthatárt. Hátul, a tájat zöldellő dombok láncolata határolja.

A lóporfüst és gyilkos kavargás káoszában időnként egyházi szertartásokon nyugszik meg szomorú tekintetünk. A különböző fegyverzetű angol katonák tömegében, melyből kivüllog a szoknyás skótok festői egyenruhája, egy anglikán pap olvassa a vasárnapi breviáriumot; három dob a szószéke piramisformán egymásra helyezve.

Valóban nem könnyű pusztá szavakkal visszaadni ezt az ezer vázlatból álló, hatalmas és bonyolult költeményt, kifejezni a száz és száz, szakadozott, gyűrött lapon összegyűjtött — gyakran fájdalmas, de sohasem érzélgős — festői élmény mámorát, amely lapok, a maguk módján elbeszélnek, milyen zűr-zavaros körülmények között, mekkora felfordulásban jegyezte le művésziük mindennapi élményeit. Esténként a posta-futár London felé száguldott C. G. jegyzeteivel és rajzaival, aki nem egyszer, tíznél is több, hártypapírra rögtön-

gyűjteményében gyakran találkoznak a franciák császárával, akinek alakját néhány csalhatalan, biztos vonással tudta papírra vetni, olyan gyorsan, mint más a kézjegyt, anélkül azonban, hogy kárt szenvedne a hasonlóság. A császár néha a díszszemle előtt vágat el tisztjei kíséretében — akiket jól fel lehet ismerni arcukról —, vagy idegen, európai, ázsiai és afrikai hercegek társaságában, mintegy Párizs városával tisztelve meg őket. Néha meg mozdulatlanul ül a lován, amely biztosan áll, mint egy aszta a négy lábán, bajján az amazonnak öltözött császárnéval, jobbján pedig a kis császári herceggel, aki szőrmekucsmával a fején harciasan üli meg a pónikhoz hasonló, apró, borzas lovacskáját, amilyeneket angol művészek szoktak tájképeikre festeni; olykor kavargó, csillógó porfelhőben tűnik el a Bois de Boulogne sétányán; máskor meg lassú léptekkel sétál a Faubourg Saint-Antoin utcáin a nép éljenzésétől kísértve. Egyik akvarell különösen elkápráztatott megkapó várzásával. A fejedelmi gazdagsággal díszített páholy kortájjára támaszkodva a császárné nyugodt, méltóságos alakja látható rajta; a császár kissé előrehajol, hogy jobban lássa a színpadot, lejjebb két cent-gardé³³ áll katonás, szinte papos merevséggel, ragyogó egyenruhájukon meg-megcsillan a rivaldafény. A kivilágított zenekar mögött, a színpad ragyogó atmoszférájában színészek énekelnek, szavalnak, gesztikulálnak harmonikus rendben; a másik oldalon homályos mélység, kör alakú tér sötétedik, minden emelete zsúfolva emberi alakokkal: a csillár és a közönség.

Az 1848-as népi megmozdulások, a klubok, az ünnepek ugyancsak egy sereg festői témával szolgáltak C. G.-nek, legfőbbjük az *Illustrated London News* hasábjain látott napvilágot. Néhány évvel ezelőtt, gyümölcsöző spanyolországi utazása után, hasonló rajzokból állított össze egy albumot, amelynek már csak a töredékeit láthattam. Hanyag nemtörténeti, mellyel elkótyavetyéli, kölcsönadogatja a rajzait, pótolhatatlan veszteségeket okoz neki.

VIII. A KATONA

Újra meg újra megemlékezvén a művész legkedveltebb témáiról, hangsúlyozzuk, hogy az *élet pompázatoságait*, az előkelő körök, a galáns világ, a katonaelet pompáját szerette legjobban, mit a civilizált nagyvárosok nyújtának. Megfigyelőnk mindig időben érkezik a helyszínre, mindenütt ott van, ahol a

feneketlen és zabolatlan vágyak, az emberi lélek orinokói³⁴ tajtékzanak: a háború, a szerelem, a játék; mindenütt, ahol ünnepegekről, tervekről, az emberi boldogság és szerencsétlenség megnyilvánulásairól van szó. De különös előszere-tettel szemléli a katonaelet látványosságait, s úgy vélem, e vonzódása nem csu-pán a hadifiai erényeinek s jellembeli tulajdonságainak szól, mik elkerülhetet-lenül kiütököznek az arcvonásokon és a mozgásban, hanem a díszes külseőnek is, ami együtt jár a hivatásukkal. Paul de Mollènes³⁵ elragadó és szellemes szavakkal értekezik a katonák hiúságáról és a csillógó egyenruhák erkölcsi hatásáról, melyekbe minden kormány oly örömet öltözteti be csapatait. C. G. szívesen odaírta volna nevét e sorok alá.

Beszéltünk már az egyes korok sajátos szépségéről és kifejezőmódjáról. s leszögeztük, hogy minden századnak megvan — hogy úgy mondjam — a személyes varázsa. Ugyanez a megállapítás vonatkozik a foglalkozásokra is: mindegyik a rajta uralkodó erkölcsi törvényektől nyeri külső szépségét. Egyik-nek az erő adja e szépséget, másikon az ernyedség látható jelei mutatkoznak. Ez mintegy megtestesítője az akaratnak — amaz a fatalizmus képe. A katoná-nak is, éppúgy mint a dandynak vagy a kurtizánnak, megvan a különös, sajátos szépsége. Természetesen nem beszélék azokról a foglalkozásokról, melyek-ben az egyoldalú, túlhajtott munka eltorzítja az izmokat és a szolgaság bélyegét súti rá az arcra. A katona hozzá szokik a meglepetésekhez, ezért jóformán sem-min sem csodálkozik. Nála a szépség, sajátos módon, egyféle marciális nemtörté-dőmségben nyilvánul meg; a higgadtság és vakmerőség keveréke ez, olyan tulajdonság, amely abból származik, hogy minden percben fel kell készülnie a halálra. De az eszményi katona arcának az egyszerűség is jellemző vonása; közönségben él, mint a szerzetesek és diákok, hozzá szokik, hogy valami lát-hatatlan gondviselőre hártsa át az élet mindennapi, apró bajait s ezért a katona, sok tekintetben, éppoly egyszerű, mint a gyermek és mint a gyermek, ha el-végezte napi feladatát, könnyen adja át magát a játéknak, az önfelcledt szórako-zásnak. Azt hiszem nem túlzok, ha azt állítom, hogy C. G. vázlatai és akvarell-jei mindezeket a jellembeli tulajdonságokat természetes módon vetítik elénk. Egyetlen típus sem hiányzik s valamennyit lelkes örömmel ragadja meg: az öregedő, komoly, fáradt arcú gyalogostisztert, elhízott termete alatt rogyadozó lovával; a hanyag eleganciájú, karsú, fess vezérkari tisztet, ki elfogulatlanul hajol a hölgyek karosszéke fölé s hátulról elegáns, vékony bogárra hasonlít; a zuávokat³⁶ és a vadászokat, akiknek járása roppant elszántságot, önállóságot és mintegy a személyes felelősség öntudatát fejezi ki; a könnyűlovasság szer-telen, vidám főfényességét; a különleges csapatokhoz tartozók — tüzerek és

hadmérnökök — kissé tanáros, fontoskodó arckifejezést, amit gyakran még jobban kiemel a cseppet sem harcias szemüveg — mondom —, egyetlen típusról, egyetlen árnyalatról sem feledkezik meg, s valamennyit egyforma szereptel és ötletességgel foglalja össze, fejezi ki.

Most éppen egy általánosságban is csakugyan heroikus képet nézgetek, amely egy menetoszlop elejét ábrázolja; honnan jönnek ezek az emberek — talán Italiából, s most rövid pihenőt tartanak a bulváron az éljenző tömeg kívánságára, vagy tán most érték egy hosszú útszakasz végére, Lombardia felől —, nem tudom. De az esőtől, naptól, szélről szerzett arcon mögött — a békés tekintetek ellenére — jól látható, világosan érezhető a szilárd, elszánt jellem.

Ezeket az arokat a fegyelem és a közösen átélt szenvedések gyúrták egyformára, a hosszú nélkülözésben meggedződött bátorság elszánt kifejezése van rajtuk. A kamásliba bujtatott, gyűrött nadrágok, a kifakult, poros köpönyegek, végül az egész szerelvény elpusztíthatatlan külsőt kölcsönöz a csapatnak, mely messziről érkezett ide és különös kalandokon ment keresztül. Úgy tűnik, ezek a férfiak feszebben állnak, keményebben, biztosabban rakják a lábukat, mint a többi ember. Charles²⁷ is elcsodálkozott volna e rajzon, aki pedig szüntelenül effajta témák szépségeit kereste — s nemegyszer meg is találta.

I X. A D A N D Y ³²⁸

A gazdag, tétlen, sőt fásult embernek — akinek nincs más dolga, mint a gyönyörök hajszolása; annak, aki jólétben nevelkedett s gyermekkoráról hozzászokott, hogy mindenki engedelmeskedik neki; végül akinek az elegancia az egyetlen gondja — mindig, minden időben jól megkülönböztethető s messziről felismerhető lesz a külseje. A dandyzmus afféle bizonytalan intézmény, éppoly különös, mint a párbaj; igen régi: Caesar, Catilina,³²⁹ Alkibiadész³³⁰ fényesen tanúsítják; igen elterjedt: Chateaubriand³³¹ az Újvilág őserdejében és a Nagy-tavak partján is találkozott vele. A dandyzmusnak, amely törvényen kívüli intézmény, mindazonáltal szigorú törvényei vannak, melyekre kínos gondtal ügyel minden tagja, bármennyire szertelen vagy független egyéniség is máskülönben.

Kivált az angol írók művelik a *bigb life*-regény műfaját, a franciák pedig,

akkor — mint de Custine³³² — legszívesebben kizárólag szerelmesregényeket gyártának, elsősorban arra ügyelnek — nagyon helyesen —, hogy szereplőiket elég tekintélyes vagyónal tassák el, amivel habozás nélkül kielégíthetik minden szépségüket; aztán pedig felmértik őket mindenféle munka alól. Ezeknek a lényeknek nincs egyéb hivatásuk, mint hogy a szép eszményét ábrázolják saját személyükben, kielégítsék szenvedélyüket, érezzenek és elmelkedjenek. Így aztán kedvük szerint s bőségesen rendelkeznék idővel és pénzzel, amely dolgok nélkül a képzelgetnek be kell érnie multó álmobozással s nem lépnek a csalekvés mezéjére. Sajnos, csakugyan igaz, hogy a szerelem — az idő és pénz híján — nem képes több lenni a filiszterek öröménél, vagy a házastársi kötelesség gyakorlatánál. Lángoló — vagy álmódzó — rajongás helyett visszaesztítón *hajsza* tevékenységé válik. ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³²

— Ha a dandyzmus révén a szerelemről beszéltek, azért teszem, mert a szerelem a tétlen emberek legtermészetesebb foglalkozása, csakhogy a dandynek a szerelem nem a legfontosabb célja. Hogy pénzről beszéltek, azért teszem, mert a pénz nélkülözhetetlen azok számára, akik kifizüsznek színdarabokért; azonban a dandy csak szükséges eszköznek tartja a pénzt a köztudatlan hitellel elégtérre ki, a vágyongyűjtés ajs szenvedélyét a közönység haldandóknak engedni. A dandyzmus nem is az öltözködés és a külső elegancia mértékétlen hajszolásában merül ki, ahogyan sok tájékozatlan ember gondolná. A tökéletes dandy számára ezek a dolgok csupán szellemi arisztokratikus felsőbbrendűségüket szimbolizálják. Éppen ezért, mindennek előtt arra törekedvén, hogy *bigb* ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰

vannak, letörhetetlen foltot ejt a becsületén. Az olvasó ne botránkozzék meg ezen a komolysággal vegyes léhaságon, jusson eszébe, hogy minden örültségben van valami nagyság, minden túlzásban van valami erő. Különös spirituá-lizmus! Azok számára, akik egyszersmind papjai és áldozatai, mindazok a bo-nyolult külső feltételek, melyeknek alávetik magukat — kezdve a nappal és éjszaka minden órájában kifogástalan toalettól, az életveszélyes sportteljesítme-nyekig —, csupán az akarat edzésére és a lélek idomítására szolgáló különös tornagyakorlatokat jelentik. Csakugyan, nem hiszem, hogy nagyot tévedek, ha a dandyizmust egyfajta vallásnak tekintem. A legszigorúbb szerzetesi tör-vény, a *Hegység Öregének*³³³ megásmáshatatlan parancsa, amely fanatizált követőit öngyilkosságra kényszerítette, nem volt önkényesebb és zsarnokibb az elegancia és eredetiség e doktrínájánál, amely nagyratörő és szerény híveinek egyaránt — sok esetben indulatos, szenvedélyes, vakmerő és erőszakos embereknek — hasonlóképp rettenetes formulát ír elő: *Perinde ac cadaver!*³³⁴

Valamennyi elnevezésük: — finomkodók, különcök, szépségesek, divat-majmok, dandy — közös gyökérből támadt, valamennyi ugyanazt az ellen-álló, lázadó egyéniséget festi, valamennyi a legnemesebb emberi kevelységnek és — manapság már igen ritka — vágyának a kifejezője: lerombolni, kipusztí-tani a közönségeset. Ebből a vágyból születik a dandyben ez a hűvössége elle-nére is kihívó kaszt-gőg. A dandyizmus többnyire azokban az átmeneti korok-ban tűnik fel, melyekben a demokrácia még nem vívta ki teljes hatalmát, amikor az arisztokrácia még nem gyengült el egészen s csak részben veszítette el tekin-télyét. E zűrzavaros korokban néhány lecsúszott, fásult, dologtalan de életerős ember agyában születhet meg a terv, hogy valami újféle arisztokráciát kellene alapítani, mely annál ellenállóbb lesz, mennél elpusztíthatatlanabb, mennél ritkább képességekkel, mennél több isteni adománnyal vetik meg az alapjait, mikkel a munka és a pénz nem tud versenyre kelni. A dandyizmus a hősiesség utolsó tündöklése hanyatló korokban, s az a dandy, akivel Észak-Amerikában találkozunk az utazó, csöppet sem cáfol rá erre a gondolatra, mert mi akadályozza meg feltételeznünk, hogy a néptörzs, melyet *vadnak* nevezünk, hatalmas, el-pusztult civilizációk maradvéka. A dandyizmus hanyatló nap, s mint a lebukó nap: fenséges, hideg és melankólikus. De sajnos a demokrácia hőmpolygó dagálya, mely mindent eláraszt és válogatás nélkül mindent felszínre vet, nap mint nap pusztítja az emberi büszkeség ez utolsó képviselőit és a feledés hul-lámait borítja e csodálatos myrmidonok vonásaira. Míg nálunk egyre ritkáb-ban tűnnek fel, a szomszédos Angliában a társadalom és az alkotmány (az az igazí alkotmány, mit a szokások írnak elő) még hosszú időre helyet biztosít

Sheridan,³³⁵ Brummel³³⁶ és Byron örökösétnek, ha ugyan akad közöttük, akiket méltán sorolhatunk e nevek mellé.

Úgy tűnhet az olvasónak, hogy gyakran elkalandozom tárgyamtól, pedig valójában nem erről van szó. A morális természetű megfigyelések és ábrándo-zások, mik egy művész rajzai nyomán születnek, sokszor a legkifejezőbb méltatás, amit a kritikus nyújthat; szuggesztióink egy alapeszme részeit alkotják és ha sorjában előadjuk azokat, rávezethetjük velük az olvasót az egészre. Ha nem a jelenről és általában léha szórakozásnak tartott dolgokról lenne szó, meg kellene-e említenem, hogy mikor C. G. lerajzol egy dandyt, gondosan ügyel tárgya történelmi, sőt merem állítani, legendás karakterére? Épp ezek a vonások — a könnyedség, a biztos fellépés, a keresetlen, parancsoló tekintet, a hanyag elegancia, ahogy öltönyüket viselik vagy megülnek egy lovat, a nyugodt de biztos magaviselet — jutnak eszünkbe először, amikor megpillant-juk e kiváltságos lények valamelyikét, akikben oly rejtélyes módon ötvöződik egybe a kellemes és a visszataszító: „Itt jön egy gazdag ember, vagy még inkább egy munkakerülő Herkules.”

A dandy jellegzetes szépsége kivált szentvtelen arcán látszik, mit a rendít-hetetlen elhatározás, hogy semmivel sem lehet meghatni, formál ilyené; úgy tetszik, mintha valami lappangó tűz lobogna benne, amely tudna, de nem akar fényt árasztani. Ezt fejezik ki tökéletesen ezek a képek.

X. AZ ASSZONY

Az a lény, aki a férfiak legtöbbszörének a leghevesebb, sőt, valljuk be — a gondolkodás örömeit is elhalványítva — a legtartósabb gyönyörök forrása; akinek az elérésére vagy a javára a legtöbbet munkálkodik; ez a rettenetes szörny — leírhatatlan mint az Isten — (azzal a különbséggel, hogy a végtelen azért nem mutatkozik meg, mert megvakítaná, szétzúrná a végest, a szóban forgó lény viszont talán csak azért tűnik olyan titokzatosnak, mert nincs semmi közölnivalója); akiben Joseph de Maistre³³⁷ szép állatot látott, mely bájoságával derűsebbé és elviselhetőbbé teszi a politikus örömtelen napjait; akiért és aki által vagyunkok gyarapodnak és szóródnak szét; akiért, de főleg aki által művészek és költők legdrágább ékszereiket alkotják meg; akitől a legfárasztóbb gyönyörök és a legtermékenyítőbb fájdalmak származnak — egyszóval:

az asszony — általában a művészek és különösen C. G. számára nem csupán az ember nőstényét jelenti. Inkább valami istenség: csillag, mely irányítja a férfagy minden gondolatát, a természet minden bájának egyetlen lényben összegyűjtött ragyogása; a legmohóbb csodálat és kíváncsiság tárgya, amit létünk tablója nyújthat a szemlélőnek. Afféle bálvány, meg lehet ostoba, de kápráztató, elbűvölő bálvány, amely sorokat és vágyakat terel a szempillantásával. Mondom, nem csupán állat, amelynek megfelelően összeillesztett tagjai a tökéletes harmónia képével szolgálnak; nem is a tiszta szépség múnája, ahogy a portobrás képzeli el súlyos töprengéseiben —, nem, még ez sem fejezné ki pontosan titokzatos és bonyolult varázsát. Elég ha Winckelman³³ és Raffaellót idézzük; de biztos vagyok benne, hogy C. G., roppant műveltsége ellenére (dicseretere legyen mondva) nem adná egy antik szobrász remekéért, ha Reynolds³⁹ vagy Lawrence⁴⁰ valamelyik portréjában gyönyörködhet. Mindaz, ami az asszonyt díszíti, mindaz, ami szépsége kiemelésére szolgál, egyben lényének is a része és azok a művészek, akik rejtélyes alakja tanulmányozásának szentelik életüket, nemcsak az asszony puszta lénye után bolondulnak, de megszállottjai az egész *mundus muliebris*⁴¹ minden látványának. Egy fényugár, egy tekintet, olykor csak egy szó, felhívás a boldogságra, mindez, kétségtelenül: a nő; de legfőképpen harmónia, amit nemcsak járása, mozgása fejez ki, hanem a muszlinok, fátlyak, hullámzó selymes kelmék tömege is, melyekbe öltözködik s amelyek isteni léte attribútumainak és járulékaiknak látszanak; a karjára és nyakára tekeredő fémekben és a kövekben, melyeknek csillogása megsokszorozza szeme tüzeit, vagy amik halkán csilingelnek fülcimpáin. Ki az a költő, aki lefestvén egy gyönyörű teremts láttán érzett örömet, külön merné választani az asszonyt a kosztümjéről? Van-e ember, aki nem érez őszinte, elfogulatlan örömet, ha egy kifogástalan toalettet pillant meg az utcán, a színházban vagy a parkban, s aki nem felbontatlan képben látja a toalettet és viselőjének szépségét, oszthatatlan egészét alkotva ily módon a kettőből, az asszonyból és ruhájából? Úgy tetszik, itt az ideje, hogy visszatérjünk a divattal és az ékszerekkel kapcsolatos néhány kérdésre, amiket éppen csak érintettem tanulmányom elején és elégtréltlített meggyűnk az ostromba rágalnakéért, miket a természet gyanyom imádói szőrtak a toaletti művészetére.

Ismerek egy roppantul közönséges és útszéli dalt, nem is lehetne idézni olyan munkában, amely némi igénnyt tart a komolyságra, de a bohózatok stílusában remekül kifejezi azoknak az esztétikáját, akik nem gondolkoznak: *A természet a szépség díszje! Feltételezhető, hogy szerzője, ha tudott volna franciául, így mondta volna: Az egyszerűség a szépség díszje!* — ami egyet jelentene ezzel a módfelett vártalan igazsággal: *A semmi a valami díszje.*

A szép fogalmával kapcsolatos tévedések nagyjából abból a hamis fel fogásból születnek, amit a XVIII. század teremtett az erkölcsről. A természet abban a korban úgy fogták fel, mint minden elképzelhető jónak és szépségnek egyetlen alapját, forrását és mintaképét. Hogy az erendendő bűn épp az ellenkezőjéről tanúskodik, az semmi volt e rövidlátó kor szemében. Pedig elég, ha a kész tényeknek hiszünk, amelyek minden kor bővelkedik, vagy átlapozzuk a *Gazette des Tribunaux*⁴² tudósításait, hogy belássuk, a természet semmi, vagy legalábbis nagyon kevés dologra, azaz kizárólag *szükségleteinkre*, az alvásra, evésre, ivásra tanít meg bennünket, s hogy jól-rosszul meg tudjuk védeni magunkat az időjárás viszontagságai ellen. Ugyancsak a természet az, amely arra tanítja az embert, hogy ölje meg, falja fel, vesse börtönbe és kínozza halálra társait; mert amit kilépünk a kényszerítő szükségletek világából és felemelkedünk a fényűzés és a gyönyörök világába, mindjárt felismerjük, hogy a természet csak bűntre esábitja az embert. A bölcs természet találta ki az apa-gyilkosságot, az emberevést és ezer más szörnyűséget —, a szemérem és az izlés tiltja mind felsorolni. A filozófia (jó filozófiára gondolok) és a vallás írja nem más, mint az érdek szava) azt mondja: üssük agyon őket. Vizsgálják meg, elemezzék ki mindazt ami természetes, egy hamisítatlanul természetes ember valamennyi cselekedetét és vágyát, nem találunk benne förtelennél egyebet. Minden ami szép és nemes, az ész és a számítás eredménye. A bűn, amelynek izével az emberi állapot már szülőanyja hasában megismerkedik, erendően természetes. Ezzel szemben az erény *mesereség*, természetfeletti, mert minden néphez, minden időben, istenekre és prófétákra volt szüksége, hogy az erény útjára vezessék az elálatiasodott emberiséget, amely utat az ember *egymagában* képtelen lenne megtalálni. A rossz magától jön, *természetesen*, végszertűn; a jó mindig valami művészet gyümölcse. Mindaz, amit a természetről, mint rossz erkölcsi tanácsadóról és az észről, mint igazi megváltóról és reformátor-

ról elmondtam, a szép törvényszerűségiben is megfigyelhető. Ez vezetett arra, hogy az ékszernek szeretetét úgy tekintsem, mint az emberi lélek eredendő nemességének megnyilatkozását. Azok a népek, melyeket zavaros, romlott civilizációnk — gőgös és módfelett neveltséges önhitteggel — vadaknak nevez és a gyermekek megérik, hogy a szépítés vágya emelkedett lélekből fakad. A vademberek és a cseszemők — midőn mohó örömmel nyúltnak a csillogó tárgyak, színes tollak, fénylő selymek után, midőn rabul ejti őket a mesterséges formák ragyogó fensége — a valóságos iránti utálatukról tesznek tanúságot és ily módon árulják el, öntudatlanul, szellemi vonzódásukat. Jaj annak, aki, mint XV. Lajos (nem az igazi civilizáció, hanem a visszatérő barbárság alakja ő), odáig süllyed izlés dolgában, hogy csak a tiszta természetet tudja élvezni!*

A divatot úgy kell tehát felfognunk, mint az emberi agyban lakozó mindenféle közönséges, földhözragadt, szennyes dolog fölött úszó, eszményi izlés megnyilatkozását, mint a természet nagyigényű deformálását, vagy még inkább, mint szakadatlan és fáradhatatlan kísérletezést, hogy reformáljuk a természetet. Azt is megfigyeltük (anélkül, hogy feltártuk volna az okát), hogy valamennyi divat elbűvölő — azaz viszonylagos értelemben elbűvölő — tud lenni, mivel valamennyi egy-egy újabb — többé-kevésbé szerencsés — erőfeszítés a szép meghódítására, közeledés az eszményi felé, amelynek a vágya szüntelenül csiklandozza az éhes emberi lelket. De ha igazában meg akarjuk érezni a divat ízét, nem szabad halott dolgoknak tekintenünk, máskülönben a hányódó rongyokat is meg kellene csodálnunk, mik a zsidó székelyekben lógnak gyűrűten és ernyedten, mint Szent Bertalan irhája. Élőn, elevenen kell elképzelnünk a divatos ruhákat, ahogyan a szép nők termetén látjuk. Csakis ily módon foghatjuk fel a divat értelmét, szépségét. Ha tehát ennek az aforizmának: *Minden divat szép* — merész általánosításától idegenkednek, mondják így — s biztosak lehetnek benne, hogy nem tévednek —: a maga idejében minden divat szép volt.

A nők méltányos jogait gyakorolják, sőt kötelességüket teljesítik, amikor varázslatos, ragyogó megjelenésre törekednek; szükségük van rá, hogy ártsanak és bámulatot keltsenek: a bálványoknak csillognia kell, hogy csodálják. Minden művészet eszközeit kölcsön kell tehát venni, hogy a természet fölül emelkedhessen, hogy mennél könnyebben leigázhassa a szíveket és meg-

*Tudjuk, hogy Mme Dubarry, ha nem volt kedve fogadni a királyt, kipirostitotta az arcát. Ez volt a jel, betette vele a laput. Szépen kipingálva magát, ekképpén kergette el a természetnek ezt a királyi követőjét.

törhesse az elméket. Mit számít, hogy a ravaszkodással és mesterkedéssel mindeki tisztában van, ha a siker biztosa és a hatás sohasem marad el. Ezért aztán a bölcs művész szó nélkül elismeri minden idők asszonyi praktikáinak jogosságát, amelyek segítségével a nők tartósabbá, ügyesülvén halhatatlanná akarják tenni törékeny szépségüket. Felsőrolásuk végtelen hosszúra nyúlna; csak azt az egyet említvén a sok közül, amit korunkban közönségesen *arcszépítőknek* hívnak: ki ne tudná, hogy a jámbor filozófusok által annyiszor elátkozott rizspor használatának az a célja — és eredménye, — hogy elűntesse az arcot, az apró foltocskákat, mikkel a természet fölös mértékben telepötyögött; hogy valami elvont egységet teremtsen a szemcsék és a bőr színe között, amely egység, mint egy feszes trikó, egyenesen a szoborhoz, tehát egy isteni, felsőbbrendű dologhoz teszi hasonlóná az embert? Ami a szemet keretező mesterséges feketét eldobja teszi hasonlóná az embert? Ami a szemet keretező mesterséges feketét és az arc felső részét díszítő pirosat illeti — jóllehet ugyanezzel a céllal használják: fölülmúlni a természetet —, épp az ellenkezőjét érik el vele. A vörös és a fekete az életere jelenti, szélsőséges és intenzív életet: a fekete foglatban mély és titokzatos kifejezésre gyúl a tekintet, a végtelenre nyúló ablaknak tűnnek benne a szemek; a vörös lángra lobbantja az arcot, fokozza a szembogarak fényét és a szép hölgyek tekintetét egy papnó titkos szenvedélyével gazdagítja.

Eszertint, ha megértettek, az arcfestésnek bizonyára nem oly hétköznapi és alantas céljai vannak, mint a természet szépségének utánzása és az ifjúsággal való vetélkedés. Egyébként azt is megfigyeltük, hogy a mesterséges szépítőszerek nem orvosolják a csúnyaságot, hanem csak a szépség szolgálatára alkalmasak. Ki meri állítani, hogy a művészet egyetlen hivatása a természet meddő utánzása? Az arcfestésnek nincs mit rejtegetnie, nem kell félnie, hogy megfejtik a titkát; sőt inkább mutassa meg magát, ne tolakodóan, de őszinte nyíltsággal.

Készséggel megengedem a nehézfejúeknek — akiket a fontoskodás megakadályoz abban, hogy a szépség legkisebb megnyilvánulásában is gyönyörködni tudjanak —, hogy kinevessék gondolataimat és gyerekes okoskodással vádoljanak; mit sem törődöm zord ítéletükkel. Elég ha az igazi művészekhez fel-lebzegek és a nőkhöz, akik születésük pillanatában megkapják a szent tűz egy szikráját s azután azon munkálkodnak, hogy e szikra ragyogó fényvel árasza el őket.

Így aztán C. G., aki arra a feladatra vállalkozott, hogy a *modernségben* rejtező szépséget kutassa és tárja fel, szívesen ábrázolja ezeket a túlságosan is felcicomázott, a mesterkelt pompa minden eszközével felékesített nőket, bármely társadalmi rendbe tartoznak. Egyébként, műveinek gyűjteményében, akárcsak a mindennapi élet forgatagában, azonnal szembeötlőnek a különböző kaszrok és fajták megkülönböztető jelei, az ábrázolt alakok öltözetének többé-kevésbé fényűző volta szerint.

Olykor, egy nézőtér vibráló fényében, a legelőkelőbb családok leányai tűnnek elénk mint megannyi arckép tündökölve páholyuk keretében; szemük, ékszerük, válluk beissza meg visszavillantja a fényeket. Némelyikük fenségesen komoly, mások szőkék, csapongók. Egyikük előkelő egykedvűséggel tárja elő koráértt keblét, másikuk gyermeki ártatlansággal mutogatja kamaszos vállait. Valamennyien legyezőt tartanak a szájuk elé, tekintetük nyugtalan, vagy merev; teátrálisak és ünnepeleyesek, mint a dráma vagy opera, mely látszólag minden figyelmüket leköti.

Olykor meg jólőtözött családokat látunk, amint méltósággal lépnek a közparkok sétányain; az asszonyok nyugodt tekintettel haladnak férjük oldalán, akinek az arca biztonszágot és elégedettséget sugároz jókora vagyontól és ön-hitségről árulkodván. Itt a jómód látható jelei pótolják a fennkölt előkelőséget. A bőszoányás, vézna leánykák — mozdulataik, járásuk miatt aprótermetű asszonyokhoz hasonlítanak — kötélugrással szórakoznak, karikáznak, vagy fogadást rendeznek a szabadban, eljátszva így mindazt a sok komédiát, amit otthon lestek el a szüleiaktól.

Az apró színházak táncosnői, akik a társadalom mélyéről emelkedtek a fel-színre és büszkén tündökölnek a rivaldafényben — karesztűak, törékenyek, nagyon fiatalok még —, gyönyörűséggel illegetik szűzies, beteges testükön a lehetetlen kosztümöket, melyek egyetlen kor divatjához sem hasonlíthatnak.

Egy kávéház bejáratánál, az előlőről-hátulról megvilágított kirakatüveghez támaszkodva ama félkegyelműek egyike látható, akik termetüket a szabójuknak, fejüket meg a fodrászuknak köszönhetik. Mellette ül a metresse, az elmaradhatatlan zsámolyra helyezve lábait; könnyűvérű nőcske, de szinte semmi sem hiányzik róla, hogy igazi, nagyvilági dámához hasonlítson. (Ez a *szinte semmi* azonban majdnem minden, vagyis az előkelő származás.) Elragadó partneréhez hasonlóan, hatalmasra méretezett szivarral tömte be piciny szájaacsájának nyílá-

sát. E két lény képtelen a gondolkodásra. Vajon látnak-e egyáltalán? Ha csak — hígveleji Narcissusok³⁴³ — nem a tömeget bámulják úgy, mint valami folyót, amely az ő képüket tükrözi vissza. Csakugyan, inkább a szemlélő mulatságára vannak teremtve, mint saját gyönyörűségükre.

Íme, most nyitják kapuikat a ragyogó, zsúfolt mulatóhelyek, a valentinók, kaszinók, prádók (hajdani tivolják, idálik, fólik, páfoszok), a bujaság tanyái, ahol a léha ifjúság szerez kielégülést vágyainak. Az itteni nők, kik annyira el-tulozzák a divat különöségeit, hogy végül kipusztítanak belőle minden bájít, kiirtva a bajjosságnak még a szándékát is, páváskodva söpriki a parkettet szok-nyájukkal és sáljuk csücskével; jönnek-mennek, eltűnnek, majd újra meg-jelennek, csodálkozó szemet meresztenek, mint a barmok; közönyt színelnek, mintha semmit sem látnának maguk körül, ám lopva mindent szemmel tar-tanak.

Sátáni színek kavargásában, vagy mintha sarki fény tűnne fel — vörös, narancs, kénsárga, rózsaszín (a rózsaszín a lélek elragadtatását idézi a léha színek között) — olykor az egész ibolyaszínre vált (apácák kedvence, azurkék függöny mögött izzó parázs), e varázslatos háttér előtt, sokféle formát öltve, mint a bengáli tűz, a kétesértéktű szépség változékony képei tűnnek elénk. Ez fenséges, amaz könnyed, olykor karcsú, sőt vézna, olykor roppant termetű; néha apró és fürgé, néha súlyos és monumentális. Ez itt valami kihívó és barbár eleganciát talált ki magának, vagy csak a jobb körökben divatozó egyszerűséget majmolja több-kevesebb sikerrel. Most előttünk terem, majd elsuhan, táncol, forog, meg-pörgeti hímzett alszoknyáinak súlyos tömegét, amely püdesztálként szolgál neki s emellett az egyensúlyát is biztosítja; kalapja alól gyilkos pillantásokat vet szanaszét, mint valami mély keretbe szorított arckép. A civilizációban ő kép-viseli a vadtságot. Szépsége a Romlás megrestesülése: híjával van minden szelle-miségnek, de fáradt arca néha a melankólia hamis képével téveszti meg a szem-lélőt. Tekintetével a láthatart kutatja mint a ragadozó állatok, unottan, vagy egykedvű nentörődömséggel, olykor meg feszült figyelemmel. Bohémalakja arrafelé bolyong, ahol véget ér egy rendezett társadalom bírodalma s a közön-séges élet, mely álnokssággal és küzdelmekkel teljes, végzetesen kiütöközik a cifra külső alól. Csakugyan rállenek az utolérhetetlen mester, La Bruyère szavai: „Van némely asszonyban valami hamis méltóság, amely legfeljebb a nézésben, a fejtartásban, a járásban fejeződik ki, ezzel aztán vége.”³⁴⁴

A kurtizánról alkotott megállapítások, bizonyos mértékig a színésznőre is ráillenek, mert ő is efféle feldisztett lény, ő is a közgyönyör tárgya. Csak hogy nála a hódítás, a zsákmányszerzés sokkal nemesebb, spirituálisabb természetű.

Nem csupán testi szépségével, hanem a legbecsessebb képesség latbavetésével arat sikereket. S ha a színészno egyrészt a kurtizánhoz hasonlító, másrészt a kólvótól rokon. Ne felejtjük el, hogy a természetes szépségen kívül, sőt a mesterséges szépségen kívül is, minden lényben van valami foglalkozási idiomatizmus, olyan sajátosság, amely lehet, hogy fizikailag csúnya, de úgy is felfoghatjuk, mint a hivatással együttjáró, sajátos szépséget.

A londoni és párizsi életnek e roppant képtárban rang szerint osztályozva vonulnak fel a tévelygő nő, a lázadó nő legkülönbözőbb típusai. Itt van először is a gálánis hölgy, első virágzásában: patriciusi megjelenésre törekszik, egyaránt büszke a fiatalására és az eleganciájára, melybe szívét-lelkét beledobja; kényesen, két ujjal fogja fel hatalmas, hullámzó, szatén, selyem vagy bársonyszoknyáját ha lép, s közben megmutatja piciny lábát, meg az agyondiszített cipellőt, amely egymagában elég lenne — a kissé fellengős toalet hiányában is —, hogy leleplezze hamis előkelőségét. Ha lejjebb megyünk a ranglétrán, elérkezünk a rabszolgánők világába, akik ott élnek bezárva a gyakran kávéháznak álcázott odukban; a szerencsétlenek a legsugoribb gyámság alatt snyalódnak, az ég-világon semmi-jük sincs, még a förtelmes díszeket sem mondhatják magukénak, melyek arra vannak hivatva, hogy szépségüket fűszerezzék.

Némelyikük elszánt tekintetében és emelt homlokán — ártatlan és torz önhietség példái — a létezés boldog öröme fénylik (vajon minek örülnék?). Egy-egy öntudatlanul nemes, büszke mozdulatukkal a legigényesebb szobrászt is elbűvölnék, ha a modern szobrászokban lenne elég bátorság és szellem, hogy mindenütt, még a mocsokban is felkutassák a szépséget; máskor meg halálosan kimerültnék látszanak, s unalomtól bágyadtan, valami férfias cinizmussal, kocsmai pózban heverésznek, keleti fatalizmussal és nemtoródomséggel szivják cigarettájukat, csakhogy agyonüssék az időt; a kanapékon hemperegnek, kiterítve szoknyájukat, amely kettős legyezőként elől-hátul körülkeríti őket, vagy fennakad a zsámolyon és a széken; otrombák, sötétek, stupidok, visszataszítóak; pálinkától csillog a szemük és a homlokuk konok, szögletes. Már is itt vagyunk a spirális legalsó fokán, a latin szatirikus költő *foemina simplex*nek³⁴⁵ világában. Alkoholgöz és dohányfüst kavargó párájában itt látható a tudóbaj lázában aszalódó vézinaság meg a tunya élettől undorítóan egészséges, hajas kövérség. A kődös és aranyló káoszban a halál tünderei keringenek, eleven hajszabák rángatóznak s baljós fény villog a szemükben; a likőrökkel teli pult mögött egy roppant megera uralodik koszos selyemkendővel a fején, amelynek csokra sántái árnyékot vet a falra: azt gondolná az ember, hogy mindazoknak, akik romlásra kárthoztattak, szarvat kell viselniök.

Csakugyan nemcsak azért sorakoztattam fel ezeket a képeket, hogy elszórakoztassam, hanem hogy meg is botránkozassam velük az olvasót, egyik másik esetben nem minden tiszteltlenség nélkül tettem. E rajzokat a belőlük születtő megszámlálhatatlan, többnyire súlyos és sötét gondolat teszi marandandóvá, értékessé. De ha valaki C. G.-nek e kompozícióival, melyek már mindefelől szétszórtak, meggondolatlanul valamiféle kandi kíváncsiságot próbálna kielégíteni, jóindulatúan figyelmeztetem, hogy semmit sem talál bennük, mi a beteges fantáziának tápot adhatna. Ném találkozik a szememással, csak az elkerülhetetlen bűnnel, vagyis a homályban bújkáló démon pillantásával, vagy Messalina³⁴⁶ vállait láthatja gázlámpák fényében tündökölyve; nem talál bennük mást, csak tiszta művészetet, vagyis a romlás különböző szépségét, a borzalomban rejlő szépet. Mi több — közbevetőleg még egyzet megjegyzem — ebből az egész kavargó zsbvársárból sokkal több szomorúság árad mint vídamság. E képek különböző szépsége morális gazdagságukban rejlik. Rendkívül szuggesztívek, de nyers, kesernyés ízeket érzünk bennük, miket az én tollam — jóllehet hozzácsokott a plasztikus ábrázolásokkal való versengéshez — talán nem is tudott méltóképpen érzéltetni.

XIII. A FOGATOK

Ekképp tárulnak ki előttünk, megszámlálhatatlan keresztfolyosóikkal a *bigb life* és a *low life*³⁴⁷ végeláthatatlan galériái. Vándoroljunk át most egy másik világba, amely, ha nem is tisztább, legalább rafináltabb ennél; szívjuk magunkba talán semmivel sem üdvözítőbb de választékosabb illatát. Említettem már, hogy G. esetjé, akárcsak Eugène Lamié,³⁴⁸ kiváltképp alkalmas a dandyzmus pompázatosságainak és az arslánok eleganciájának ábrázolására. A gazdagok világában is otthonosan mozog, könnyed vonásokkal és a megszokott biztonsággal veti papírra a határozott tekinteteket, mozdulatokat, pózokat, miket a boldog élet egyhangúsága kölcsönöz a kiváltságosoknak. E különös rajzokon szemünk láttára elevenednek meg a sportesemények, lóversenyek, vadászatok, erdei séták ezerféle látványossággal; büszke *ladyk* és karszó *miss*ek, kik biztos kézzel fogják csodálatos termetű lovaikat, melyek éppoly kacérak, ragyogóak, szépségyesek, mint maguk e hölgyek. Ugyanis, nem csupán a lovak általános vonásait ismeri, hanem egy-egy ló egyéni karakterét is ki tudja fejezni. Itt, a verseny-

tértől távolabb, ahol a várakozó kocsi irdatlan tábora áll, ülésen és bakon ágaskodva, vagy felkapaszzkodva a tetőre, karsú ifjak és az évszak ürügén kegyetlenül felcíomázott dámák szemlélnék messziről valami híres futtatót; amott egy finom úr lovagol egy nyitott hintó mellett; úgy tűnik, mintha partipája is kényes bókokat hányna a fejével. A kocsai szaporán halad az árnyakkal csikozott allén, szépséges utasai, mintha gondola ringatná őket, hanyagul nyújtóznak végig ülésén, a tovasuhanó bokfoszlányokat hallgatják és lusta mozdulatlan nyújtják arcukat a sétány felett elsuhanó szélnek.

A prém és muszlín áradata az álluk alatt hullámozik, néha előnti arcukat is, mint nagy hullám a hajóhidat. A lakájok mind egyformák: egycenesek, merevek, mozdulatlanok, szögletesek és fegyelmeczetek; a szolgalelkűség lapos, színtelen lárva; jellegzetességük, hogy nincs rajtuk semmi jellegzetes. A hátrében a zöldellő vagy rőtörös erdő, az év és napszak szerint, száraz porfelhőbbe, vagy nedves párákba burkolózik. Az elhagyott tisztásokra őszi kődök telepednek; lila árnyak, sárga fények, rózsaszín csillogás mindenütt; néhol egy keskeny sugár, mint szablya villanása, metszi a homályt.

Ha a keleti háborúval foglalkozó töméntelen akvarell nem győzött volna meg bennünket G. tájképfestői képességeiről, ezekből a rajzokból tökéletes bizonyosságot meríthetünk. Itt azonban szó sincs a Krím-félsziget tépet földjéről, sem a Boszporusz kulisszaszerű szikláiról; bensőséges és otthonos tájak ezek, melyek mintegy díszes keretbe foglalják a nagyvárosokat és különös fényhatásokat kínálnak, amelyek mellett az igazi romantikus nem mehet el érzéketlenül.

Másik érdeme, amiről nem lesz haszontalan megemlékezni e helyen, hogy alaposan ismeri a lószerszámokat és kocsikat. G. ugyanolyan gonddal és ugyanolyan könnyedén rajzolja és festi le a fogatok minden fajtáját, mint egy tökéletesen képzett tenger-festő a sokféle hajót. Minden egyes karosszéria kifogástalanul pontos, minden alkatrész a helyén van, semmi hibát nem találunk bennük. Egy fogat, egy hajó, bármilyen helyzetben áll, vagy bármily sebeseen halad, látványa valami titokzatos és komplex szépséget nyújt, amelyet igen nehéz sebtében papírra vetni. Úgy látszik, a művész ama geometrikus formák tömegében leli örömet, miket e komplikált tárgyak — hajók és kocsik — gyors egymásutánban a térbe rajzolnak.

Fogadni mernék, hogy G. rajzai néhány év múlva a civilizált élet becses archívumát képezik. Művei éppoly keresettek lesznek, mint Debucourt,³⁴⁹ Moreau,³⁵⁰ Saint-Aubin,³⁵¹ Carle Vernet,³⁵² Lami, Devéria³⁵³ Gavarni,³⁵⁴ és mindenama kitűnő művészek munkái, akik, noha csak hétköznapi dolgokat, bajos sem-

miségeket festettek, a maguk módján éppoly jelentőséget alkottak, mint egy-egy tekintélyes történetész. Némelyikük túlságosan is sokat adott a csinos külsőre, néha klasszikus *stílussal* próbálkozva, amely idegen az efféle tárgyaktól, mások azon fáradoztak makacs igyekezettel, hogy lekerekítsék a szögleteket, elsimítsák az élet egyenetlenségeit, letompítsák villámló fényeit. G. nem olyan élelmes mint mások, de van egy egyedülálló erénye: önként vállalta azt a szerepet, melyet sokan megvetően hártanak el maguktól, amelyet csak egy világfi tud betölteni: mindenütt az élet tünékeny, múlt szépségeit kereste, annak a karakterét kutatta szüntelen, amit az olvasó engedelmével *modernségnek* neveztünk. Olykor bizarr, féktelen, szélsőséges, de mindig költői; rajzai az Élet borának keserű és mámorító ízét őrzik.